

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНОГО ТА АКЦІОНАЛЬНОГО ФРЕЙМІВ КОНЦЕПТУ *ЖИТТЯ* У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ ПАРАДИГМІ ЕПІСТОЛЯРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Ангеліна РАЗУМНА,

студентка факультету української та іноземної філології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) razumnaangelina@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0663-3645>

Петро МАЦЬКІВ,

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) petro_matskiv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1853-5375>

У статті досліджено на матеріалі фразеологічного наповнення епістолярної спадщини Лесі Українки концепт *ЖИТТЯ* як феномен мовної картини світу письменниці з окресленням його кореляції з етнічним світосприйняттям. З'ясовано, що концепт *ЖИТТЯ* містить у собі декілька базових фреймів: предметний та акціональний. Перший з них розкривається квалітативною, квантитативною та часопросторовою моделями, а другий відображає варіативну роль *ЖИТТЯ* як агенса та пацієнса, що формує взаємозумовлені інтенції *ЖИТТЯ* та розвитку, реалізації *ЛЮДИНИ*.

Наповнення епістолярії фразеологізмами антропонімного, зоонімного характерів системи міфопростору, біблійного походження, авторськими варіаціями репрезентує реляцію індивідуально-авторської системи світосприйняття з християнською та етнічно скерованою, що простежується в імпліцитній образній канві *ФО* (хрест; шлях, ґрунт, хата).

Ключові слова: концепт *ЖИТТЯ*, акціональний фрейм, предметний фрейм, когнітивна лінгвістика, фреймове моделювання, фразеологічна одиниця.

VERBALIZATION OF THE SUBJECT AND ACTION FRAMES OF THE CONCEPT OF *LIFE* IN THE PHRASEOLOGICAL SYSTEM OF THE LESIA UKRAINKA'S EPISTOLARY HERITAGE

Anhelina RAZUMNA,

Student at the Faculty of Ukrainian and Foreign Philology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) razumnaangelina@gmail.com

Petro MATSKIV,

Doctor of Philology, Professor at the Department of the Ukrainian Language, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) petro_matskiv@ukr.net

In the article, based on the phraseological content of the Lesya Ukrainka's epistolary heritage, the concept of *LIFE* as a Lesya Ukrainka's worldview has been analyzed. We also outlined the correlation of conceptual content with the component of collective ethnic worldview. It was found that the concept of *LIFE* contains several basic frames (according to S. Zhabotynska): subject and action. The first of it is revealed by qualitative, quantitative, spatial and temporal models, and the second contains a variable *LIFE* as the role of an agent and a patient, which forms mutually determined intentions of *LIFE* and development, realization of a *MAN*. On the one hand, in the schemes of the action frame, *LIFE* is perceived as the action of something unknown, and therefore, it is synthesized with the concepts of *FATE* and *GOD*, and *MAN* is characterized by the possibility of changing events, therefore, it arises only from the concept of *GOD* (because a person has freedom of choice and is endowed with creativity). On the other hand, *LIFE* is a process to *DEATH* and includes in its experience, human development

and at the same time closely borders on the concept of TIME (subjective and objective). Verbalization of the subject frame is displayed through the model of time and space, which basically contains the metaphor of the path. The image of the movement highlights the path of human evolution/death and at the same time forms a nation-centric component of existence (on the native land and outside the Motherland). Here we can trace the metaphorical nature of phraseological units, which contain the images of roots, houses, and the flight of birds to warm countries, can be traced, which is inherent in the Ukrainian linguistic and cognitive picture of the world, can be traced here.

As for the quantitative model, it defines LIFE as the basis of God's creation of the living (from birth to death), and qualitatively expresses the perception of the LIFE process as a complex, completed test. HUMAN is the key concept with which the concept of LIFE is connected in the analyzed discourse.

Also, the filling of the epistolary with phraseology of anthroponymic, zoonymic images of the system of mythospace, of biblical origin, with authorial variations represents the relationship between the writer's individual authorial worldview system and the Christian and ethnically oriented one. We trace this in the implicit symbolism of phraseological units (cross; path, hut and its parts). In this way, a scenario is formed, according to which LIFE is a process aimed at the development and improvement of the deep structure of a person (through changes, frequent trials).

Key words: *concept of LIFE, action frame, subject frame, Cognitive Linguistics, frame analysis, phraseological unit.*

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних дослідженнях все частіше простежується використання концептуального аналізу, за допомогою якого лінгвісти мають змогу концентровано відобразити системи знань та людського досвіду. Насамперед, ЖИТТЯ є одним із універсальних концептів, наповнення якого репрезентує і етнокультурний компонент, що окреслює не лише особливість когнітивного аспекту індивідуально-авторського дискурсу, але й глибину мовної картини світу та світосприйняття певного народу. Моделювання концепту різногранно відображається кризь базове фреймове наповнення, синтезування в якому повноцінно (через часопросторові, каузаційні, кількісно-якісні, компаративні ознаки (за С.А. Жаботинською)) дозволяє осягнути елементи знань, які формують цілісний простір організації інформації у перспективі динамічної складової (сценаріїв). Варто зауважити, що саме кризь фразеологічну площину якнайповніше розкривається феномен ЖИТТЯ, об'єктивуючи етносвідомість і національну картину світу в цілому, що виявляється у специфічній метафоричній складовій фразем.

Аналіз останніх досліджень. Ментальні моделі світосприйняття стали ключовими у працях науковців ХХІ століття, у яких розкривається комунікативно-ментальна сторона свідомого кодування дійсності.

Дослідження концепту ЖИТТЯ як універсалії концептуальної складової національної картини світу відображалось у працях багатьох мовознавців (О. Близнюк у контексті українсько-італійського паремійного фонду, Є. Демідкіна на матеріалі німецької мови; О. Грушак, О. Приходченко у сегменті давньоанглійської мови та ін.). Окремо розглядалися цими науковцями також кореляції концепту ЖИТТЯ із іншими концептами, прерогативно в дихотомії «життя-смерть», та його ментальні репрезентанти у складових афористичних, фразеологічних, паремійних структурах, однак у епістолярній складовій Лесі Українки когнітивна фразеологічна система ще не була вивчена.

Актуальність статті зумовлена недостатнім дослідженням фразеологічного наповнення епістолярної спадщини Лесі Українки через декодування ментальних одиниць структури світосприйняття письменниці. У її листах червоною ниткою проходять інтенції думок, ідей, глибин духовно-моральної складової, скерованих на націокультурне тло системи мисленнєвої діяльності, а вкраплення фразеологічних конструкцій створює унікальний пейзаж усвідомлення феноменів існування та буття внутрішнього світу Лесі Українки.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей вербалізації предметного та акціонального фреймів концепту ЖИТТЯ в індивідуально-авторській мовній картині світу Лесі Українки з окресленням його когнітивного переплетіння в націоцентричній структурі етносвідомості через фразеологічне наповнення дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Листування розкриває особистість якнайглибше, адже у результаті маємо можливість простежити хід думок, безпосередньо долучитись до внутрішнього світу адресата. Феномен листування ще з античності репрезентувався як високе

мистецьке вміння, що набувало філософсько-моральних інтенцій та окреслило розвиток процесу захисту в судовому мистецтві, яке пізніше трансформувалося в аспект ораторства. Епістолярія письменників цікава своєю глибиною наповнення та багатогранністю, адже окрім літературно-критичних оцінок, обговорення суспільно-політичних, побутових, соціально-історичних, політичних, мовознавчих, літературних, літературознавчих, етнографічних тем, можна простежити ціннісну складову індивідуальності світочів культури під час їхніх полемік.

Епістолярна спадщина широко розкриває інтелектуальне та внутрішньо-духовне наповнення письменниці. Власне універсальний онтологічний концепт ЖИТТЯ маніфестує світобачення Лесі Українки, її увиразнення систем буття та існування, а через фразеологічну площину вербалізації маємо можливість долучитись до етнічної свідомості через метафоричні, абстрактно-символічні компоненти структури.

Поняття «життя» походить з індоевропейського *g^uei- (жити») (Етимологічний, 1982). Сьогодні відомі такі його дефініції: «1. Існування всього живого; 2. Стан живого організму в стадії розвитку, зросту. 3. Період існування кого-небудь; вік. 4. Спосіб існування кого-небудь (конкретно суб'єкта). 5. Жива істота. 6. Прояв фізичних і духовних сил живих істот (енергетична складова). 7. Пожвавлення, рух, посилення діяльності живих істот. 8. Сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь (неістот, абстрактних понять). 9. Те, що реально існує; дійсність» (Словник, 1971, с. 535).

Конструкція семантичного наповнення концепту ЖИТТЯ синтезована номінативним полем його мережі. З'єднувальними її ланками є фрейми як елементи «представлення знань, що містять інформацію про певний фрагмент людського досвіду» (Голубовська, 2011, с. 54)

Розглядаючи комбінацію фреймів у багатогранності модусів мисленнєвої парадигми: власне особистісної, соціальної та етнічно скерованої, за основу їхнього розкриття беремо структуру С. Жаботинської, яка містить такі пропозиціональні схеми-складники концепту, як предметний, посесивний, ідентифікаційний, акціональний та компоративний фрейми (Жаботинська, 1999, с. 14).

Найбільше репрезентує концепт ЖИТТЯ схема предметного фрейму, яку можна окреслити через:

- 1) квантитативну модель: ЖИТТЯ є СТИЛЬКИ (одне);
- 2) квалітативну модель: ЖИТТЯ є ТАКИМ (складним, сповненим випробувань);
- 3) просторову: ЖИТТЯ є ТАМ (матерія; на Батьківщині, за межами рідного краю);
- 4) темпоральну: ЖИТТЯ є ТОДІ (у лінійному прогресі; до смерті).

ЖИТТЯ нерозривно пов'язане з існуванням живих істот; ми розглядаємо його у синтезі з концептом ЛЮДИНА. Як спосіб буття, ЖИТТЯ корелює також з акціональною схемою у вияві: ЛЮДИНА (агенс) діє ТАК (обирає одну із можливостей (векторів) подієвості ЖИТТЯ): *зав'язувати світ* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 285). У цьому аспекті ЛЮДИНА є частиною БОГА; такою, яка розкриває своє творче начало та може через власну силу волі, внутрішню свободу скеровувати в певне русло зміну подій та процес не тільки власного становлення, але й зміни в житті інших людей.

Паралельно розкривається акціональний фрейм: ЖИТТЯ впливає на людину, де розкривається домінантне панування ДОЛІ (ФАТУМУ), яка пасивно скеровує певний хід життєвих подій. Варіацією загальноновживаного фразеологізму *іронія долі* відображається *жарт долі* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 339), а також письменниця використовує такі сполуки: *доля закине* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 128) *як впасти в фаталізм* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 407), *зла воля* (Леся Українка, 1978, т.9, с. 386), *доля судить* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 295), *доля (ласкаво) поглядає* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 73), *доля політшала* (Леся Українка, 1978, т.9, с.325), *доля судила* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 295), *бути зраненим долею* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 213), *зложити зброю долі* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 217), *бути збитим долею* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 213), що розкривають і в позитивній, і негативній конотаціях заздалегідь визначені послідовності подій, випадковості (з грец. – *tuhe* – як позначення фортуни, вдачі та *ananke* – вимушеність певної дійсності). Також простежуються фразеологічні одиниці, що скеровують підкорення людини Богові та усвідомлення її обмеження свободи волі: *ходити під Богом, закон Божий* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 240)

Отже, можемо окреслити дві схеми акціонального фрейму: ДОЛЯ, БОГ є агенсами щодо людини, які скеровують її процес існування; та у зворотному вияві моделювання людина довіряє

долі, Богові, шанує Вищі сили та пасивно їм підкоряється, тому є агенсом щодо ФАТУМУ (ДОЛІ), БОГА (ЖИТТЯ в обох випадках є пацієнсом).

Водночас невід'ємною складовою частиною існування є якість, що визначає внутрішній стан людини та її можливості. Квалітативний фрейм крізь фраземіку, використану Лесею Українкою, експлікується схемою ЖИТТЯ *є складне, проблемне*. Ключовою складовою фрейму є аспект християнської парадигми світосприйняття, яка часто відображає процес життя, наповнений стражданнями та випробуваннями. Це і підкреслила Леся Українка такими фразеологізмами біблійного походження, як *прибити (себе) на хрест* (Леся Українка, 1978, т. 10, с. 386), *нести свій хрест* (Леся Українка, 1978, т. 10, с. 95), перше з яких окреслює важкість становища, спричиненого хворобою Лесі Українки, а друге – відображає страждання у професійній складовій (щодо важкості заробітку письменників на той час), адже найбільше своє ЖИТТЯ вона вбачає у повноті реалізації. Варто виокремити, що з'єднувальною ланкою між реалізацією, працею та самим процесом існування у фразеологічній складовій простежується метафора *шляху* (що зустрічається ще і через синонімічні форманти «дорога», «путь»). Декодування такого образу усвідомлюється як процес становлення людини, набуття досвіду, збереження і нагромадження знань, вмінь, навичок. Фразеологічні одиниці, які розкривають цю метафоричну складову, можемо виділити такі: *шукати правий шлях* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 380), *стати на (показаний) шлях* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 145), *іти на путь* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 328), *уготовувати путь (для інших)* (Леся Українка, 1978, т. 10, с. 105), *навертати на праву путь* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 73) (як варіант фразеологізму *направляти на путь істини*), що експлікують можливості/перепони для реалізації; скеровування інших людей до напрямку розвитку когось-небудь). Водночас перепони у процесі реалізації та самовдосконалення скеровуються такими ФО як *загородилась дорога* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 365), *перебивати стежку (комусь)* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 401), *нема дороги* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 256).

Асоціативний зв'язок життя як шляху є досить продуктивним у когнітивній моделі сприйняття світу європейця та українця зокрема, адже ще крізь фольклорні форми часопростору простежуються шляхи подорожей, які і є життям протагоніста, часто символізують його становлення, розвиток під час набуття досвіду з різних ситуацій поза рідним домом, дорогу до чого він шукає та знаходить сам. Також шлях стає площиною для розкриття соціального життя і становлення людини. У живописі часто дорога передається як еволюція внутрішнього світу людини (Ван Гог, Е. Мунк та ін.). Відповідно образ шляху водночас і постає як здобуття досвіду. Тож ЖИТТЯ розкривається як загальнолюдський, лінгвокультурний концепт та етноконцепт.

Простежуємо, що з'єднувальною ланкою відображення ЖИТТЯ як шляху є образ *руху* – прогресу (що є частиною слоту РЕАЛІЗАЦІЯ), зміни вектору життєвого напрямку, регресу (до СМЕРТІ). Перший зауважуваний аспект можна окреслити з акцентуацією певного вибору людиною свого майбутнього. Через фразеологічний простір епістолярії Лесі Українки простежуються сполуки, які передають відчуття генетичного закорінення, статичності як пріоритетності життєвого скерування (*мати під собою ґрунт* (Леся Українка, 1978, т. 10, с. 126), *вibrати собі куток* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 374), *(бути) в своїй хаті* (Леся Українка, 1978, т. 10, с. 95), де сферою донором є жіноче начало). Формант опори простежується і у ФО *пустити коріння* (Леся Українка, 1978, т. 10, с. 245), де є сферою донором чоловіче начало. Імпліцитно вираженим є ще класичне сприйняття світу як дерева. Через неоплатонізм корінь є еманційною домінантою і містить у собі зібрання хаотичної структури Універсуму. Не можна не зауважити, що ще і Н. Хомський при окресленні «лінгвістичного дерева» виділяє первісну точку S, яка тримає структуру далі дихотомійної динаміки впорядкування граматичної системи мови. Водночас простежуються й опозиційні фразеологічні одиниці, що скеровують зовнішню інтенцію руху та відображають вихід за межі рідного краю. Так, продуктивним є образ вирію у ФО зоонімного характеру (що окреслює перебування, характерне українським птахам) *полетіти у вирій* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 91), *тягне у вирій* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 100). Образна складова вирію межує із міфологічними уявленнями щодо наповнення у цьому місці силою Сонця (форми первісного світу). Так розкривається просторова модель предметного фрейму за схемою ЖИТТЯ *є ТАМ* (на Батьківщині/за межами рідного краю).

Виокремлені фразеологізми репрезентують вертикальну модель космогенезу, яка амбівалентно від Хаосмосу до структури Космосу семантично диференціює одночасно елементи

сфери Реалісу (небесної) та Дійсності (земної). Сама резоматичність вибору семантичного матеріалу розкриває прошарки колективної підсвідомості, яка навпаки відображає далеко нелінійну, заплутану модель каналів-новоутворів, однак ці менші частини якісно доповнюють та розвивають загальну систему світовідчуття.

Також варто зауважити, що всі фразеологічні одиниці, у яких закодована метафора руху є вербалізованого типу, що у психоаналітичному вимірі формує ментальний зв'язок з процесуальністю і динамічністю. У картині світу ЖИТТЯ тісно пов'язане із концептом ЧАСУ, який виступає каузатором процесу існування до смерті в лінійній структурі (*увійти в Царство Небесне* (Леся Українка, 1978, т. 9, с. 213), *провести до вічного дому* (Леся Українка, 1978, т. 10, с. 358), а також вбачаємо і ФО антропонімного характеру, у якій смерть відображається через частину тіла – *кості не зібрати* (як форма зникнення життєвої опори).

Варто зазначити ширше, що ЧАС є багатошаровим хаотичним конструктом, яких охоплює і екзистенційну лінійність, циклічність (фізичний), і суб'єктивну протяжність (внутрішній), і множинність виміру у злитті (в ідеальній субстанції). Так, відображається схема квантитативної моделі: ЖИТТЯ є СТИЛЬКИ (одне) та темпоральної – ЖИТТЯ є ТОДИ (потягом періоду існування).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, концепт ЖИТТЯ є не лише репрезентантом індивідуального декодування процесу існування, але й етноконцептом, відображення домінуючих ознак у якому закодовані через міфологічні та християнські аспекти світосприйняття. Узагальненим сценарієм процесуальності ЖИТТЯ у фразеологічному просторі епістолярії Лесі Українки є процес становлення, реалізації з проходженням труднощів на шляху здобуття нового досвіду, максимально з можливою формою свободи скеровування власного вектору подієвості в русло самовдосконалення, зміцнення на рідній землі.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в осягненні дихотомійного концептуального наповнення фразеологічної площини епістолярії Лесі Українки ЖИТТЯ-СМЕРТЬ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Голубовська, І. О., Корольов, І. Р. (2011). *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: курс лекцій*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Жаботинська, С. А. (1999). Концептуальний аналіз: *типи фреймів*. Вісник Черкаського університету. Сер.: Філологічні науки. 11, 12–25.
- Етимологічний словник української мови* (1982): в 7 т. Київ: Наукова думка, Т. 2.: Д–К / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. Леся Українка (1978). *Зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка. Т. 9; Т. 10: Листи (1876–1897).
- Словник української мови* (1971): в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка. Т. 2: Г–Ж / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук.

REFERENCES

- Holubovska, I.O., Korolov, I. R. (2011). *Aktualni problemy suchasnoi linhvistyky [Actual problems of modern linguistics]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiyi universytet». [in Ukrainian].
- Zhabotynskia, S.A. (1999). Kontseptualnyi analiz: typy freimiv [Conceptual analysis: types of frames]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky*, 11, 12–25. [in Ukrainian].
- Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* (1982): v 7 t. [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, T. 2.: D–K / Ukl.: N. S. Rodzevych ta in.
- Lesia Ukrainka (1978). *Zibrannia tvoriv: v 12 t.* [Collection of works] Kyiv: Naukova dumka. T. 9; T. 10: Lysty (1876–1897). [in Ukrainian].
- Slovnyk ukrainskoi movy* (1971) [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. / AN URSR, In-t movoznavstva imeni O. O. Potebni; redkol: I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv: Naukova dumka. T. 2: H–Zh / red. tomu: P. P. Dotsenko, L. A. Yurchuk. [in Ukrainian].